

تلخیص کتاب «مجموعه مقالات تاریخ امامان معصوم (جلد هفتم)»

جلد هفتم مجموعه مقالات تاریخ امامان معصوم که به کوشش: یدالله حاجی زاده/محمد حسین دانش کیا تدوین شده، حاوی پانزده مقاله است:

۱- مواضع امام حسین (ع) در برابر حکومت معاویه

یکی از موضوعاتی که شایسته تحقیق و پژوهش است، مواضع سیاسی امام حسین (ع) در ده سال آخر حکومت معاویه (از شهادت امام حسن (ع) و آغاز امامت امام حسین (ع) تا مرگ معاویه) و پاسخ به این پرسش هاست که آن بزرگوار در آن مدت، چه موضعی در برابر حکومت ضد اسلامی معاویه داشتند؟

ضرورت طرح این بحث از آنجا ناشی می شود که با توجه به عظمت خیره کننده حادثه عاشورا، معمولاً - به غلط - آغاز قیام آن حضرت تصور می شود و آن دهه مورد غفلت قرار می گیرد.

در اینجا به اجمال یادآوری می گردد که در آن دوره، امام حسین (ع) قیام و حرکت مسلحانه و نظامی علیه حاکمیت دین ستیز را نه مقدور می دانستند و نه برای جامعه اسلامی سودمند، آنچه در این مقاله به آن پرداخته می شود، پاسخ گویی به دو پرسش اساسی ذیل است:

۱. چرا امام حسین (ع) در دوران امامت ده ساله خویش، قیام مسلحانه نکرد؟

۲. آیا آن حضرت سکوت اختیار کرده بود یا مبارزه سیاسی می کرد؟

در این میان، سه دلیل ذیل، مهم تر به نظر می رسند:

۱. منش و روش حکومتی معاویه؛

۲. پیمان صلح امام حسن (ع) با معاویه؛

۳. حاکمیت روحیه سازش و عافیت طلبی در جامعه اسلامی (به ویژه عراق)؛

الف: منش و روش حکومت معاویه:

۱. تخدیر افکار عمومی با نام دین؛

۲. جعل حدیث در مدح معاویه؛

۳. مخدوش کردن سیمای اهل بیت (ع)؛

۴. ترویج فکر انحرافی و تخدیری «ارجاء»؛

۵. ترویج اندیشه «جبرگرایی»؛

۶. احیای مجدد تعصبات قبیله‌ای و نژادی؛

۷. فشار اقتصادی، شکنجه و آزار مخالفان؛

۸. تظاهر به دین‌داری؛

ب: معاهده صلح امام حسن (ع) با معاویه:

ج: حاکمیت روحیه عافیت‌طلبی و سازش در جامعه اسلامی

۲- فلسفه قیام عاشورا

قیام امام حسین (ع) سؤال‌هایی در انگیزه اصلی امام (ع) از اقدام به چنین کاری چه بوده است؟

یکی از علل فزونی پرسش‌ها درباره فلسفه قیام حضرت را باید در پیچیدگی خاص و چند بُعدی بودن این نهضت جستجو کرد.

تحلیل چنین حادثه‌ای شهرهای اسلامی به‌ویژه مکه و مدینه هم واکنش و پاسخ مثبت نشان ندادند بیش از نیم قرن

معرفی و نقد مشهورترین دیدگاه‌های مورخان و اندیشمندان مسلمان درباره فلسفه قیام کربلا

الف) دیدگاه و برداشت دنیاگرایانه

یکی از دیدگاه‌های مهم اهل سنت برداشت دنیاگرایانه از نهضت اباعبدالله (ع) است.

در این زمینه برخی تا آنجا پیش رفته‌اند که حرکت امام (ع) را برای خود او و اسلام و مسلمانان تا روز قیامت زیان‌بار دانسته‌اند. نمونه‌ای از این اظهار نظرها چنین است:

الف) قاضی ابوبکر بن عربی اندلسی مالکی (م ۵۴۳ق) مؤلف کتاب العواصم من القواصم؛

ب) ابن تمیمه (م ۷۲۸ق)، بنیان‌گذار اندیشه وهابیت، نظریه جواز خروج حسین بن علی (ع) بر یزید را باطل می‌داند؛

ج) ابن کثیر (م ۷۷۴ق) در کتاب البدایه و النهایه به جریان قیام کربلا پرداخته است. وی با انتخاب عنوان یاد شده

هدف نهضت امام حسین (ع) را طلب حکومت و دستیابی به قدرت بیان کرده است؛

د) ابن خلدون (م ۸۰۸ق)؛

ه) شیخ محمد طنطاوی مصری (م ۱۲۷۷ق)؛

و) عبدالوهاب نجار (م ۱۳۶۰ق)، استاد دانشگاه الازهر مصر؛

ز) محب‌الدین خطیب مصری (م ۱۳۸۹ق).

بررسی این دیدگاه

دیدگاه دنیاگرایانه برخی مورخان از چند جهت قابل خدشه و نقد است:

۱- از نگاه این نویسندگان، اساس قیام حسین بن علی(ع) برای به دست گرفتن حکومت بود و شکست آن هم مستند

به سه چیز بود:

یک. اشتباه در ارزیابی نیروی کوفیان و میزان مساعدت آنان.

دو. عدم توجه به عمق دشمنی بنی‌امیه با بنی‌هاشم.

سه. غفلت از توان نظامی و قدرت تشکیلاتی سپاه یزید.^۱

۲- چگونه می‌توان پذیرفت که امام حسین(ع) برای دنیاطلبی و ریاست اقدام به قیام کرد، در حالی که آن بزرگوار

براساس آیه شریفه: «انما یرید الله لیدهب عنکم الرّجس اهل البیت و یطهرکم تطیها» مبرا از هرگونه پلیدی است.

۳- اگر حسین بن علی(ع) به دنبال ریاست و حکومت بود، باید مانند رهبران سیاسی دیگر که برای مغلوب کردن

دشمن، به هر وسیله‌ای چنگ می‌زنند و حتی از هرگونه دروغ و حيله و تزویر برای پیشبرد اهداف خویش، بهره

می‌گیرند، عمل می‌کردند.

۴- چنان که خواهیم نوشت مطالعه و اندیشه در خطبه‌ها، نامه‌ها و سخنان امام(ع) درباره انگیزه قیام و فعالیت‌های

حضرت، چنین دیدگاهی را به روشنی مردود دانسته است.

ب) نگرش عارفانه و صوفیانه

عارفان و صوفیان، حادثه عاشورا را در چارچوب عرفان نظری و عملی خود تفسیر می‌کنند.

در این دیدگاه آنچه اصالت دارد، عشق است، با چنین دیدگاهی است که ملای رومی روز عاشورا را روز فرح و

شادمانی می‌داند. چون معتقد است که ابا عبدالله(ع) و یارانش با شهادت، بند و قفس روحشان را شکسته به عالم ملکوت

به پرواز درآوردند.

عمان سامانی حادثه عاشورا را براساس نگرش عرفانی تفسیر و تحلیل کرده است.

^۱ - با توجه به اعتقاد شیعه مبنی بر اطلاع و آگاهی معصوم نسبت به زمان و حوادث، موارد زیر از نگاه نویسندگان صحیح نمی‌باشد

یک. اشتباه در ارزیابی نیروی کوفیان و میزان مساعدت آنان.

دو. عدم توجه به عمق دشمنی بنی‌امیه با بنی‌هاشم.

سه. غفلت از توان نظامی و قدرت تشکیلاتی سپاه یزید

صفی علی شاه عاشورا را با اصول سیر و سلوک صوفیانه تطبیق کرده است.

نقد و بررسی این نگرش

نگاه صوفیانه و عارفانه اگرچه نسبت به نگاه‌های دیگر، کم اشکال تر است؛ اما این نگاه نیز از چند نظر، خالی از تأمل و اشکال نیست:

نخست اینکه: اصولاً عارفان این حقیقت را باید در نظر بگیرند که اگر این منطق صحیح باشد که «مردان الهی با کشته شدن به دیدار خدا برسند» از این منطق این نتیجه را نیز می‌توان گرفت که کشندگان مردان الهی خدمت بزرگی به آنان کرده‌اند چرا که فقس روح آنان را شکسته‌اند و مرغ روحشان را به عالم ملکوت به پرواز درآورده‌اند! چنین تفسیر و قرائتی از حادثه عاشورا، سبب می‌شود که شهادت امام حسین (ع) با آن همه عظمت و بزرگی، پوچ و خالی از محتوا تصویر شود و در هر صورت کشندگان حضرت تبرئه شوند.

دوم آنکه: اگر چه بی‌تردید زبان این تفسیر زبان دل است ولی باید توجه داشت که عرفانی قابل اعتنا و پذیرش است که مبتنی بر کتاب خدا و سنت پیامبر (ص) و ائمه اطهار (ع) باشد، نه عرفان مسیحی، بودایی، هندی و ... و عرفان به اصطلاح التقاطی.

ج: بینش مسیحانه

بسیاری از افراد قشری و شاید مقدس، با تفسیری شبیه این اصل اعتقادی در مسیحیت، پنداشته‌اند امام حسین (ع) برای مبارزه با حکومت باطل قیام نکرد، بلکه برای کشته شدن، نهضت کرد تا خود را فدای امتش کند و دوستان اهل بیت (ع) را که مرتکب گناهی شده‌اند، در قیامت شفاعت کرده و گناهان آنان را تبدیل به حسنات کند. سرش اصفهانی از شاعرانی است که در قالب زبان حال امام (ع) با نگاه مسیحانه به موضوع نگریسته است.

نقد این دیدگاه

براساس این نگرش، به ناچار باید صفحه سیاه و تاریک این حادثه خوانده شود و فقط موضوع رثا و عزاداری مورد توجه باشد. همچنان که چنین باوری نسبت به نهضت عاشورا، منجر به مسخ کلی اهداف این نهضت شده و قیام عاشورا به صورت سنگر گنهکاران و کفاره بد آنان جلوه می‌کند.

د: نظریه قیام برای تشکیل حکومت

نقد این دیدگاه

ه: دیدگاه تعبد به شهادت

نقد و بررسی این دیدگاه

و: نظریه تکلیف ویژه بودن قیام

نقد این دیدگاه

الف) تلائم و هماهنگی سیره معصومان (علیهم السلام) با شرایط و مقتضیات انسانها

ب) وظیفه همگانی بودن قیام از دیدگاه امام (علیه السلام)

ج) قابلیت الگوگیری و پیروی از قیام عاشورا

فلسفه و اهداف قیام عاشورا از دیدگاه امام حسین (ع)

در مجموع می توان چهار هدف را برای اقدام ها و فعالیت های امام حسین (ع) که در عصر حاکمیت یزید جزو اهداف

قیام حضرت به شمار می رفت، استخراج کرد:

الف) احیای مظاهر و نشانه های اسلام اصیل و ناب محمدی (ص)؛

ب) اصلاح و بهبودی در وضع شهروندان؛

ج) مبارزه با ستمگران اموی جهت تأمین امنیت برای مردم ستمدیده؛

د) فراهم ساختن بستری مناسب برای عمل به احکام و واجبات الهی.

تحلیلی پیرامون اهداف و ماهیت قیام امام حسین (ع)

با اندکی دقت در اهداف استخراج شده از این بیانات، ملاحظه می شود که امام (ع) علت و انگیزه قیام خویش را،

مبارزه با منکرات فراوان در جامعه اسلامی و تبلیغ و ترویج معروف در بین مسلمانان، اعلام می کنند. بنابراین، فلسفه

اصلی و نهایی نهضت حضرت را می توان در یک هدف جامع و کلی یعنی احیای فرهنگ اسلام اصیل و ناب

محمدی (ص) و زدودن زنگارهای تحریف و بدعت از دین جدشان خلاصه کرد. البته حضرت راهکار و ابزار لازم جهت

جامه عمل پوشاندن به این هدف را، در عنصر به معروف و نهی از منکر می دانند.

۳- جریان شناسی سیاسی بنی هاشم پس از قیام عاشورا

چارچوب نظری

این تحقیق از دو مفهوم بهره می گیرد: یکی «پارادیم» در حوزه روش شناسی علمی و دیگری، مفهوم «استراتژی

سیاسی» در حوزه جامعه شناسی سیاسی.

تأثیرات حادثه عاشورا بر بنی هاشم

۱. فراهم آوردن زمینه‌های حضور سیاسی هاشمیان

۲. فعال شدن گروه‌های سیاسی هاشمی

۳. شفاف شدن پارادایم‌ها و جریان‌های سیاسی هاشمی

رهیافت علوی - فاطمی

الف) امامیه

۱. پارادایم

۲. اندیشه سیاسی

۳. مبارزه با رژیم / مبارزه در رژیم

۴. مبارزه باز / مبارزه پوشیده

۵. اصلاح / انقلاب

۶. ارتباط با سایر رهیافت‌ها

ب) زیدیه

۱. پارادایم

۲. اندیشه سیاسی

۳. مبارزه با رژیم / مبارزه در رژیم

۴. مبارزه باز / مبارزه پوشیده

۵. اصلاح / انقلاب

۶. ارتباط با سایر رهیافت‌ها

ج) حسینیان

۱. پارادایم

۲. اندیشه سیاسی

۳. مبارزه با رژیم / مبارزه در رژیم

۴. مبارزه باز / مبارزه پوشیده

۵. اصلاح / انقلاب

۶. ارتباط با سایر رهیافت‌ها

رہیافت علوی - غیر فاطمی

محمد بن حنفیہ

۱. پارادایم

۲. اندیشہ سیاسی

۳. مبارزہ با رژیم / مبارزہ در رژیم

۴. مبارزہ باز / مبارزہ پوشیدہ

۵. اصلاح / انقلاب

۶. ارتباط با سایر رہیافت‌ها

رہیافت عباسیان

۱. پارادایم

۲. اندیشہ سیاسی

۳. مبارزہ با رژیم / مبارزہ در رژیم

۴. مبارزہ باز / مبارزہ پوشیدہ

۵. اصلاح / انقلاب

۶. ارتباط با سایر رہیافت‌ها

نتیجہ

با شہادت حسین بن علی (ع) در کربلا، صحنہ سیاسی - اجتماعی جامعہ بہ نحو مشخصی دستخوش تغییر و تحول گشت. تغییر و تحولاتی کہ زمینہ‌های بسیار مساعدی برای کل ہاشمیان مخصوصاً جنبش‌های ستیزہ‌جوی ہاشمی فراہم می‌ساخت و اقبال عمومی را متوجہ آنان می‌کرد. ہمین اقبال و فضای مساعد عمومی، انشعابات نیز در میان ہاشمیان پدید آورد. این انشعابات را می‌توان در دو پارادایم و نحوہ نگرش فکری تبیین نمود.

پارادایم نخست، اعتقادی - سیاسی است کہ اغلب بہ زیرساخت‌های فرهنگی و اجتماعی جامعہ می‌نگرد؛

پارادایم دوم پارادایمی است کہ وجہ غالب آن سیاست می‌باشد نہ فرهنگ و مسائل اجتماعی. ہدف از آن نیز

دستیابی بہ حکومت و خلافت بودہ است.

عصر امام سجاده (ع) (۹۵-۶۱ق) یکی از دهشتناک‌ترین و پراختناق‌ترین دوران‌های تاریخ اسلام به شمار می‌آید. شیعه در این برهه، هم از بُعد اعتقادی و هم از بُعد سیاسی در شرایط بسیار سختی به سر می‌برد و تشکیلات و انسجام آن فروپاشیده و در آستانه انقراض قرار گرفته بود. امام سجاده (ع) با بهره‌گیری از اصل «تقیه» هستی و دوام شیعه را حفظ کردند و در پوشش آن، جامعه شیعی را رهبری نمودند.

الف) مواضع سیاسی امام سجاده (ع) در برابر قیام‌ها و شورش‌های عصر خود
۱. واقعه حرّه واقم (۶۳ق)

از جمله وقایع اسف‌بار عصر امام سجاده (ع)، که توسط عمال جنایت‌کار اموری در مدینه صورت گرفت، واقعه‌ای است که در تاریخ اسلام، به «واقعه حرّه» شهرت دارد. این حادثه مربوط به قیام مردم مدینه در ۲۵ یا ۲۷ ذی‌الحجه سال ۶۳ق است.

در این واقعه، اهل مدینه به رهبری عبدالله بن حنظله، امویان و یاران و موالیان آنان را که قریب یک هزار نفر بودند، در خانه مروان بن حکم محاصره کردند و سپس با خفت و خواری و در حالی که توسط بچه‌ها سنگسار می‌شدند، از شهر راندند. بزرگان بنی‌امیه هنگام خروج، قسم یاد کردند که اگر توانستند، مانع یورش لشکر یزید به مدینه شوند و اگر قادر نبودند، به شام بروند و با لشکر یزید همراهی نکنند.

دلایل عدم همراهی امام سجاده (ع) با قیام مدینه

قیام حره دارای جهات مثبتی بود:

۱. قیامی ضد اموی بود.
 ۲. مردمانی عابد و زاهد رهبری حرکت را عده‌دار بودند.
- اما این همه این حرکت دارای برخی جهات منفی نیز بود که به سبب آنها امام سجاده (ع) از شرکت در آن امتناع ورزیدند:

۱. این قیام از ماهیت ایل شیعی برخوردار نبود و دقیقاً در خط زیریان قرار داشت؛
 ۲. رهبری این نهضت با عبدالله بن حنظله بود.
 ۳. از بزرگ‌ترین اشتباهات سران قیام حرّه این بود که همانند ابن زبیر که مرکز شورش خود را شهر مکه قرار داده بود، شهر مدینه را مرکز حرکت خود قرار دادند.
- کمترین همکاری‌اش با مبارزان، خطرناک‌ترین پیامدها را برای شیعه به دنبال دارد؛ خود و یارانش کشته خواهند شد و باقیمانده حفظ اقلیت شیعه برای آینده امام (ع) را از شرکت در چنان قیامی بازمی‌داشت.

آیا امام سجاد(ع) با یزید بیعت کردند؟

یکی از مسائلی که در واقعه حرّه باید مورد بررسی قرار گیرد، نحوه رفتار مسلم بن عقبه با امام سجاد(ع) است. چرا مسلم امام را نکشت؟ آیا امام با مسلم بیعت کرد؟ اگر بیعت کرد، به چه صورت بیعت کرد؟ گزارش‌های تاریخی در این باره یکسان نیست.

موضع امام سجاد(ع) در برابر قیام مختار

چنین نقل شده است که مختار پس از آنکه موفق شد در کوفه شیعیانی را به سوی خود جذب کند، برای پیشرفت قیامش به امام سجاد(ع) نامه‌ای نوشت و از حضرت یاری جست، ولی امام(ع) پاسخ مثبت ندادند. مختار چه از همکاری امام(ع) مأیوس شد، نامه‌ای به محمد بن حنفیه نوشت و همان درخواست را کرد، محمد پذیرفت و مختار به‌عنوان نماینده محمد، مردم را به خویش دعوت می‌کرد. درخواست را کرد، محمد پذیرفت و مختار با عنوان نماینده محمد، مردم را به خویش دعوت می‌کرد. امام مصلحت را در رابطه مستقیم با یان حرکت ندیدند، بلکه با تأیید کلی نهضت

۲. قیام توابین

نهضت توابین، که پس از حادثه جان‌گداز کربلا به‌طور پنهانی آغاز شده بود، در سال‌های ۶۴ و ۶۵ هجری به اوج خود رسید و به‌صورت تهدیدی جدی علیه ابن‌زیاد و دستیاران او در واقعه کربلا درآمد. رهبری این حرکت را سلیمان بن صرد خزاعی، صحابی پیامبر(ص) و امام علی(ع)، به عهده داشت و تنی چند از بزرگان و شخصیت‌های مورد اعتماد و متنفذ شیعه همچون مسیب بن نجبه فزاری، عبدالله بن سعد نفیل آزدی، عبدالله بن وال تمیمی و رفاعه بن شداد بجلي نیز از دیگر پایه‌گذاران نهضت توابین بودند.

رابطه امام سجاد(ع) با توابین

گرچه ادعا شده است که رهبر توابین، امامت علی بن حسین(ع) را پذیرفته بود، اما در منابع کهن رابطه آشکاری بین امام سجاد(ع) و توابین ثبت نشده است. اشاره خاصی از امام سجاد(ع) بر تأیید این نهضت وجود ندارد، اما بدون تردید، مورد تأیید امام(ع) قرار داشته؛ چرا که قیام آنان همچون قیام مختار، برای خون‌خواهی امام حسین(ع) بوده است و این حرکت - چنان که خواهد آمد - مورد تأیید امام(ع) بوده است.

۳. قیام مختار(۶۷-۶۶)

۴. شورش عبدالله بن زبیر (۷۳-۶۱)

موضع امام سجاد(ع) در برابر شورش ابن‌زبیر

عبدالله بن زبیر، حرکتی الهی و در راستای اهداف ائمه معصوم(ع) بر مبنای حکومت عصر راشدین بود. حاکمیت اهل بیت(ع) جنگ جمل و مخالفت ابن زبیر برای راه اندازی جنگ جمل بود.

۵. سکوت امام سجاد(ع) در برابر خوارج

ب) مواضع سیاسی امام سجاد(ع) در برابر امویان

سیاست کناره گیری و سکوت

۱. امام(ع) و حجاج بن یوسف ثقفی

۲. شیوه رفتار امام(ع) با هشام بن اسماعیل

۳. امام(ع) و عبدالملک

۴. نظر امام(ع) در مورد عمر بن عبدالعزیز

۵- امام باقر(ع) و حفظ و صیانت حدیث

شرایط فرهنگی - علمی جامعه در عصر امام باقر(ع)

امام باقر(ع) وارث علم امامت

امام باقر(ع) و کتابت و حفظ حدیث

حیات علمی امام باقر(ع)

براساس آنچه علما و مورخان بر آن اجماع دارند، امام محمدباقر(ع) از بارزترین رجال فکری و علمی دنیای اسلام بود.

اصحاب، راویان و کلاس های درس امام باقر(ع)

شیخ طوسی نام ۵۶۴ مرد و ۲ زن از اصحاب آن حضرت را ذکر کرده است.

بنابراین فرمایشات و آموزش های علمی آن حضرت را می توان چنین نام برد:

۱. علم حدیث

۲. علم تفسیر قرآن کریم

نمونه های تفسیری آیات قرآن در تفسیر امام(ع)

الف) فقه القرآن

ب) قصه های قرآنی

ج) بیان آیات ولایت

د) معنای، المعنی فی قرآن

ه) دلالت الفاظ در قرآن

و) بیان شأن و سبب نزول آیه

۳. علم کلام

۴. علم فقه

مواعظ، وصیت‌ها و سفارش‌های امام باقر(ع)

آثار منسوب به امام باقر(ع)

۱. تفسیرالقرآن

۲. کتاب

۳. نسخه احادیث: مجموعه حدیثی که خالد بن طهمان از امام باقر(ع) نقل کرده.

۴. نسخه احادیث: مجموعه حدیث دیگری که خالد بن ابی کریمه آن را نقل کرده.

۵. کتاب

۶. رساله آن حضرت به سعد الاسکاف

۷. رساله دیگری که کلینی در روضه کافی از آن نقل کرده است.

شاگردان آن حضرت که به تدوین علوم و کتاب حدیث اهتمام داشتند

در منابع موجود برخی از اصحاب و شاگردان امام باقر(ع) معرفی شده‌اند که به امر کتابت توجه فراوان داشتند، از

جمله: سلام بن ابی عمره، مسعده بن صدقه، مسمع بن عبدالملک، ظریف بن ناصح و ابوجعفر محمد بن الحسن بن

ابی ساره.

۶- جایگاه علمی امام صادق(ع)

امام صادق(ع) از زبان دیگران

جالب این است که مخالفان و پیروان مذهب دیگر نیز به عظمت او اقرار و اعتراف داشته‌اند.

۱. منصور دوانیقی

۲. مالک بن انس

۳. ابن خلکان

۴. عبدالرحمان بن ابی حاتم رازی

۵. ابو حاتم محمد بن حیان

۶. ابو عبدالرحمان اسلمی

۷. محمد بن طلحه شافعی

۸. بخاری

جایگاه علمی حضرت صادق(ع)

شاگردان محضرش را چهار هزار نفر گفته‌اند.

الف) اعتراف دیگران

۱- ابوحنیفه

۲. ابن حجر هیتمی

۳. ابو بحر جاحظ

۴. ابن صباغ مالکی

ب) کتب و شاگردان حوزه شیعی

۱. الاهلیلیجه فی التوحید

۲. کتاب التوحید

۳. رساله اهوازیه

۴. رساله الامام الی اصحابه

۵. رساله فی الغنائم

۶. رساله فی وجوه معایش العباد

۷. الجعفریات

۸. نثر الدرر

۹. کتاب الحج

ج) شاگردان حوزه اهل سنت

۱. ابوحنیفه پیشوای مشهور

۲. مالک بن انس مدنی، پیشوای فرقه مالکی

۳. سفیان بن سعید بن مسروق ثوری کوفی
۴. سفیان بن عیینه بن ابی عمران الکوفی الملکی
۵. یحیی بن سعید بن قیس الانصاری
۶. عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریح المکی
۷. ابوسعید یحیی بن سعید القطان البصری
۸. محمد بن اسحاق بن یسار صاحب المغازی
۹. شعبه بن الحجاج الازدی
۱۰. ایوب بن ابی تمیمه السجستانی

۷- حیات علمی و سیاسی امام صادق(ع)

زندگانی امام صادق(ع) را در سه دوره می‌توان بررسی کرد:

۱. دوران زندگی آن حضرت با جدّ بزرگوارش امام زین العابدین(ع) که مجموعاً ۱۲ سال بوده است (۸۳-۹۵)؛
 ۲. دوران زندگی آن حضرت با پدر بزرگوارش امام باقر(ع) که مجموعاً ۱۹ سال می‌باشد (۹۵-۱۱۴)؛
 ۳. دوران امامت و رهبری آن حضرت که مجموعاً ۳۴ سال می‌شود (۱۱۴-۱۴۸)؛
- این مدت، طولانی‌ترین دوران امامت در میان امامان بوده است، بلکه امام صادق(ع) تنها شخصیتی است که بیش از همه ائمه عمر داشته است.

در دوران امامت خود با پنج خلیفه اموی معاصر بوده است:

۱. هشام بن عبدالملک؛ ۲. ولید بن یزید؛ ۳. یزید بن ولید معروف به ناقص؛ ۴. برادر او ابراهیم بن ولید؛ ۵. مروان بن محمد.

معاصرین با امام(ع):

۱. عبدالله بن محمد معروف به سفّاح؛ ۲. ابوجعفر منصور معروف به دوانیقی.

۲. الف) رهبری علمی و فرهنگی جامعه

مکتب‌های هم عصر امام صادق(ع)

۱. تجسیم
۲. جبری‌گری
۳. مکتب اعتزال و تکیه فزون از حد بر خرد

۴. مکتب غلو

۵. افکار و عقاید باطل اهل کتاب

۶. مکتب الحاد و زندقه

۷. تفکر ارجاء و کاستن از اهمیت عمل

امام صادق(علیه السلام) و تربیت شخصیتها

در دوران امامت خویش دو کار بزرگ دیگر انجام داد:

۱. تربیت قریب به ۴۰۰۰ شاگرد که از نقاط مختلف جهان، در حلقه درس او گرد آمده بودند، و نشر علوم اسلامی از

این راه.

۲. نگارش ۶۶۰ رساله و کتاب در عصر امامت او.

ب) رهبری سیاسی و اجتماعی

۱. خط سیاسی - انقلابی راستین که جد بزرگوارش حسین بن علی(ع) ترسیم کرده بود.

۲. جریان «سیاسی کاری»، و همکاری با گروه‌های سیاسی که اهداف مکتبی نداشتند و در پی کسب قدرت با نام‌های

گوناگون بودند.

۸- دسته‌بندی‌های شیعیان در عصر صادقین(ع)

شناخت شاخه‌ها و افکار و معتقدات هر دسته، برای شناخت پنج شاخه فکری در میان شیعیان وجود داشت.

۱. شیعه سیاسی و مردمی

۲. فقیهان معتدل

۳. متکلمان شیعه

۴. غالیان

۵. مفوضه

واقفیه - یا واقفه - عنوانی است که به برخی از فرقه‌های مذهبی اطلاق می‌شود که در زمان حضور تحت تأثیر عوامل گوناگون، به‌ویژه القای شبهات عقیدتی و انگیزه‌های مادی و غیرمادی دیگر پدید آمدند. محققان و نویسندگان متأخر بر این نکته اتفاق نظر دارند که توقف در امامت به دو گونه بوده است: توقف به معنای عام یعنی توقف گروهی از مردم بر امامت یکی از مامان؛ توقف به معنای خاص یعنی توقف بر امامت موسی بن جعفر(ع).

اقسام توقف

۱. توقف عادی و ساده
۲. توقف برنامه‌ریزی شده و هدفمند

واقفی‌گری

در تاریخ فرق و مذاهب اسلامی به‌خصوص در میان فرقه‌های شیعی، طوایف متعددی با اندیشه‌های واقفی‌گری وجود دارند.

نخستین اندیشه توقف در اسلام به زمان وفات رسول خدا(ص) بازمی‌گردد. این سخن عمر به هر انگیزه و هدفی که بود اولین اندیشه توقف در اسلام بود.

۱. توقف بر امام علی(ع)
۲. توقف بر امام باقر(ع)
۳. توقف بر امام صادق(ع)
۴. توقف بر امام حسن عسکری(ع)
۵. توقف بر فرزندان ائمه(ع)
۶. توقف بر امامت دیگران

واقفیه:

- اما شش گروه مزبور واقفیه را می‌توان به نحو دیگری در چهار دسته تقسیم‌بندی کرد:
۱. گروهی که عقیده داشتند موسی بن جعفر(ع) در گذشته ولی رجعت خواهد کرد.
 ۲. گروه دوم معتقد بودند امام هفتم(ع) از دنیا نرفته بلکه زنده است و از دیدگان مردم غائب گردیده.
 ۳. گروه سوم اظهار می‌کردند ما نمی‌دانیم که او در گذشته یا زنده است.
 ۴. گروهی که معتقد به غیبت امام هفتم پس از رجعت بودند.

علل و عوامل پیدایش واقفیه

۱. عوامل مادی

۲. عوامل معنوی

عوامل معنوی را می‌توان به چند قسم تقسیم کرد:

الف) شبهات عقیدتی

(۱) مسئله سن امام

(۲) مسئله غسل امام

(۳) مسئله فرزند امام رضا(ع)

الف) اعتقاد به قائمیت

ب) انتظار ظهور مهدی(عج)

۱۰- گونه‌های مقابله با فرقه‌های کج‌اندیش در سیره امام رضا(ع)

گسترش فتوحات اسلامی باعث ارتباط نزدیک و برخورد مسلمانان با فرقه‌های گوناگون و دانشمندان مذاهب دیگر

شد و طبعاً بحث‌های مربوط به عقاید مذهبی و کلامی در میان آنها شایع گردید؛

شرایط فرهنگی زمان امام رضا(ع)

شیوه‌های مبارزه امام رضا(ع) با افکار منحرف

۱. مناظره

۲. تربیت شاگردان

۳. مکتوبات حدیثی

وجود مدعیان امامت و تمایلات مادی برخی از اصحاب امام موسی کاظم(ع) به خوبی در دوران امام رضا(ع) نمایان

است، که موجب به وجود آمدن فرقه‌هایی درون مذهب شد. در ادامه به مهمترین این فرقه‌ها اشاره می‌شود.

۱. شیوه‌های مبارزاتی واقفیه و تدابیر امام رضا(ع)

۲. غلات

۳. تناسخیه

۴. متصوفه

۵. معتزله

محورهای مناظره معتزله با امام رضا(ع)

۱. توحید صفاتی

۲. گناهان کبیره

۳. مخلوق بودن قرآن

۴. بداء

۵. عصمت پیامبران

۶. مجبره

۷. مفوضه

۱۱- پژوهشی پیرامون زندگی سیاسی و فرهنگی نواب اربعه

شیعیان در دروه غیبت صغرا با رهنمودهای امام عصر و نواب اربعه با جناح‌های مخالف مکتب شیعه به مقابله پرداخته

و در این جهاد فرهنگی به پیروزی رسیدند.

نواب اربعه در زمان غیبت صغرا به ترتیب عبارت بودند از:

۱. ابو عمرو عثمان بن سعید العمری (نایب اول)

۲. ابو جعفر محمد بن عثمان فرزند عثمان بن سعید (نایب دوم)

۳. حسین بن روح نوبختی (نایب سوم)

۴. ابوالحسن علی بن محمد السمری (نایب چهارم)

پس از آغاز غیبت صغرا جهت اثبات وجود امام مهدی(ع) چند راه وجود داشت:

۱. امکان ملاقات با عده مخصوصی از خواص

۲. انجام معجزه به‌طور غیر مستقیم

۳. پاسخ دادن آن حضرت به سؤالات و حل مشکلات و حوائج مردم

۴. یک دست بودن نوع خط ایشان که فقط موالی خاص و پدر ایشان آن خط را می‌شناختند.

۱۲- تشیع در عصر غیبت صغری؛ تداوم و تحول

در زمان رحلت امام یازدهم در سال ۲۶۰ق فقط شیعیان و وکیلان آن حضرت از وجود فرزند ایشان یعنی امام دوازدهم با اطلاع بودند.

مکاتب علمی

۱. مکتب کلامی
۲. مکتب حدیثی
۳. مکتب فقهی

حوزه‌ها

۱. قم
۲. کوفه
۳. بغداد
۴. ری
۵. خراسان و ماوراءالنهر

۱۳- گونه‌شناسی اندیشه منجی موعود در مذاهب اهل سنت

در دوران گذشته، میان پیروان دین اسلام معروف بوده که در آخرالزمان مردی از اهل بیت پیامبر(ص) با شعار عدالت گستری ظهور خواهد کرد. بزرگان اهل سنت با دیدگاه‌ها و مذاهب گوناگون درباره آن عدالت گستر تک‌نگاشت‌ها و رساله‌های مستقلی نوشتند و بسیاری از محدثان در کتاب‌های خویش بابتی را به روایات و آثار مهدی اختصاص دادند.

موعودباوری در اندیشه متکلمان اهل سنت

اندیشه منجی موعود در آثار اصحاب حدیث

اصحاب حدیث متساهل

اصحاب حدیث سخت گیر
موعودباوری از دیدگاه سنیان مشیعی
منکران مهدی در اهل سنت و علل انکارشان

۱۴- تقیه

تعریف تقیه

تقیه در لغت

اهل لغت درباره «تقیه» گفته‌اند: معنای آن پرهیز و خودداری از زیان است؛ و برخی گفته‌اند: معنای آن اظهار صلح و آشتی است، هر چند در باطن برخلاف آن باشد.

تقیه در اصلاح

برخی فقهای شیعه «تقیه» را در فقه چنین تعریف کرده‌اند:

موافقت کردن با دیگری در کردار و گفتاری که مخالف با حق است برای حفظ جان خویش از زیان رساندن او.

تقیه در مذهب شیعه

قرآن و تقیه

تقیه در احادیث شیعه

تقیه از دیدگاه عقل

تقیه در مذاهب اهل سنت

اقسام تقیه

۱. تقسیم از دیدگاه سبب و علت

۲. تقسیم از دیدگاه تقیه‌کنندگان

۳. تقسیم از جهت المتقی له

۴. تقسیم از جهت المتقی منه

تقیه و حکم شرعی آن

«تقیه واجب»

«تقیه حرام»

«تقیه مستحب»

«تقیه مکروه»

«تقیه مباح»

مواردی که تقیه در آنها حرام است.

در چند مورد، تقیه حرام است و فقهای در کتاب‌های فقهی آنها را بیان داشته‌اند:

۱. در جایی که تقیه موجب وهن مذهب و یا موجب وهن یکی از احکام مهم و اصیل اسلام باشد.

۲. در جایی که تقیه سبب خون‌ریزی مؤمن شود و موجب قتل مؤمن گردد.

۱۵- بررسی مسئله بداء در آرا کلامی شیعه

مسئله بداء از ویژگی‌های تفکر شیعی و متأثر از نصوص دینی است. بداء انسان‌ها به معنای تغییر رأی بر پایه دانش یا

وضعیتی جدید و بداء خداوند به معنای تغییر در تقدیرات الهی از جانب ذات اوست.

تعریف بداء

دیدگاه صاحب‌نظران شیعه درباره بداء

۱. شیخ صدوق

۲. شیخ مفید

۳. سید مرتضی علم‌الهدی

۴. شیخ طوسی

۵. ابن ابی‌جمهور احسائی

۶. میرداماد

۷. محمدرضا مظفر

۸. آیت‌الله خویی

۹. امام خمینی

۱۰. شهید مطهری

۱۱. آیت‌الله سبحانی

علت انکار بداء

یکی از مواردی که سبب شده تا عده‌ای بداء را در مورد خداوند انکار کنند، این است که گمان کرده‌اند بداء در مورد خداوند به این معناست که تغییر در علم خداوند صورت می‌گیرد و علم او تبدیل به جهل می‌شود و لازمه آن، این است موضوعی بر خداوند پنهان بوده و سپس آشکار شده است.

بداء در آیات و روایات

الف) آیات قرآنی

ب) احادیث

آثار اعتقاد به بداء

نتیجه

بداء و اعتقاد به آن دارای کارکردهای مثبت فراوانی است، و از نتایج آن تأثیر رفتار اجتماعی صحیح و با معیارهای دینی در زندگی فردی است. این اندیشه که انسان‌ها در سرنوشت خود تأثیر گذارند و اعمال و آداب دینی نیز در سرنوشت آنها تأثیر گذار است می‌تواند در رفتار اجتماعی افراد تأثیر به‌سزایی داشته باشد.